

Włodzimierz Chorązki
Uniwersytet Jagielloński — Kraków

HERALDYKA GMINY BUDZÓW

Opracowanie historyczno-heraldyczne

Kraków, grudzień 2004 r.

HERALDYKA GMINY BUDZÓW

EKSPERTYZA HISTORYCZNO-HERALDYCZNA

Wstęp

Ustawa o samorządzie terytorialnym z 8 marca 1990 roku zezwala jednostkom samorządu lokalnego na posiadanie swoich symboli. W praktyce okazało się, iż ustawodawca rozumiał pod tym pojęciem herb, logo lub jednostkowy sztandar. Dopiero ustawa o samorządzie powiatowym: artykuł 12 ustęp 10 z dnia 5 czerwca 1998 roku o samorządzie powiatowym (Dz. U. Nr 91, poz. 578 z późn. zm.) i artykuł 3 ust. 1 ustawy z dnia 21 grudnia 1978 r. o odznakach i mundurach (Dz. U. Nr 31, poz. 130 z późn. zm.) zezwala powiatom (i innym jednostkom samorządu lokalnego) na posiadanie pełnego kompletu symboli, tj.: herbu, flagi, baneru, chorągwi, sztandaru i pieczęci.

Niewielu z nas uświadamia sobie, że zewsząd otaczają nas umowne symbole, które informują, ostrzegają, edukują i ułatwiają rozpoznawanie różnorodnych przedmiotów, instytucji i osób. W tej grupie znajdują się uproszczone znaki rozpoznawcze podmiotów gospodarczych, stacji radiowych i telewizyjnych itp., noszące nazwę — logo, a także znane powszechnie odznaki i emblematy klubów sportowych, czyli coś pośredniego między wspomnianym logo, a herbem.

Herby w Europie mają już prawie tysiącletnią tradycję. W Polsce herb — jako oznaka — władzy królewskiej lub książęcej pojawił się stosunkowo późno, bo na przełomie XII i XIII wieku. Herb Piastów śląskich pojawia się w źródłach w pierwszych latach XIII wieku, ukoronowany biały orzeł w czerwonym polu, jako herb Królestwa Polskiego oficjalnie pojawił się dopiero w 1295 roku! Chociaż kilkadziesiąt lat wcześniej, za czasów księcia Leszka Białego, uznawany był za godło dzielnicy wielkopolskiej i dzielnicy senioralnej — Ziemi Krakowskiej.

Herb jako znak identyfikacyjny poszczególnych polskich rodów rycerskich pojawił się również bardzo późno, bo w końcu XII wieku, i w praktyce polskie rody rycerskie „przystosowały” do celów heraldycznych, używane przez nich wcześniej znaki własnościowe, które — jak przypuszczają historycy — pochodzą od skandynawskich lub starosłowiańskich runów. Blisko 40% polskich herbów rycerskich łatwo zidentyfikować jako runy, choć przyjęły one na tarczach herbowych kształty przedmiotów będących na wyposażeniu rycerstwa lub ich fragmentów np. miecze, kopie, kosy, podkowy, łuki, strzały, topory, strzemiona, hełmy, elementy urządzeń oblężniczych itp. Burzliwy rozwój prawdziwej heraldyki rycerskiej to dopiero wiek XIV i XV. Burzliwy rozwój prawdziwej heraldyki rycerskiej to dopiero wiek XIV i XV. Blisko 50% średniowiecznych rycerskich herbów zakończyło swój „życie” w 1 połowie wieku XV. Niewielkie liczebnie herbowe rody zanikały często z przyczyn demograficznych lub z przyczyn praktycznych, polegających na przechodzeniu pod znak silniejszego i zamożniejszego protektora. Wiele biednych rodów rycerskich (późniejsza szlachta zagrodowa) spauperyzowało się i znalazło się na niższym szczeblu w hierarchii społeczno-gospodarczej, przechodząc do stanu kmiecia lub miejskiego plebsu). Dotyczyło to często potomków trzynasto- i czternastowiecznych sołtysów i wójtów, których znaczna część jeszcze w wieku XIV i XV wliczana była do stanu rycerskiego (szlacheckiego). Po wymarłych i zanikłych rodach pozostały często w źródłach, tylko same opisy herbów lub tylko zawołania. Inne rody, które używały podobnych graficznie herbów, do herbów znanych, ale za to licznych i zamożnych rodów, świadomie upodabniały swoje herby do herbów powszechnie uznanych.

Polska heraldyka miejska, jako graficzny symbol samorządu miejskiego, to zjawisko jeszcze późniejsze datowane na XV i XVI wiek. Tylko nieliczne miasta, zwłaszcza śląskie,

małopolskie i pomorskie mogą się szczycić czternastowiecznymi, a nawet trzynastowiecznymi tradycjami herbowymi m.in.: Kraków, Szczecin, Gdańsk, Elbląg, Sandomierz, Płock, Bochnia, Olkusz, Wieliczka, Legnica, Wrocław, Świdnica i kilkanaście innych. Wcześniej praheraldycznymi symbolami miast, były znaki napieczęte z postaciami świętych — lub ich atrybutów — patronów miasta, miejscowego kościoła lub cechu. Ostatecznie herb, to ustalony według określonych zasad zwanych sztuką heraldyczną, znak osoby, wspólnoty rodzinnej (rodziny i rodu), wspólnoty terytorialnej: politycznej (państwa) lub samorządowej (województwa, powiatu, miasta, gminy, sołectwa), bądź wspólnoty zawodowej (cechów i korporacji, jak np. uniwersytety i inne szkoły wyższe) czy wspólnoty kościelnej (jak kapituły, zakony, klasztory).

Ponieważ herb pierwotnie, czyli w końcu średniowiecza, był przede wszystkim znakiem bojowo-rozpoznawczym, stąd też sztuka heraldyczna przewiduje dla niego postać kolorowego godła umieszczonego w kolorowym polu tarczy (rycerskiej) i szczegółowo określa jak wzajemnie mają się komponować barwy obu elementów (zasada alternacji barw). Zasada alternacji barw służy czytelności herbu (kontrastowości), dlatego nie kładziemy metalu (złota i srebra, a praktycznie żółtego i białego) na metal i koloru na kolor (głównie: czerwieni, błękitu, zieleni, czerni i purpury; a także barw pobocznych (pomocniczych), zazwyczaj bardzo rzadko używanych w heraldyce takich jak: brązu, oranżu, szarości i barwy cielistej). W niektórych przypadkach kolor czarny i szary traktowany jest jako neutralny i można go łączyć z innymi kolorami. **Sztuka heraldyczna to także umiejętność doboru jak najmniejszej liczby znaków i figur heraldycznych i barw, tak by najprecyzyjniej określał właściciela herbu. Najlepszy herb to taki, który składa się z dwóch-trzech barw.** Współczesna heraldyka samorządowa odwołuje się do czysto polskiego zwyczaju heraldycznego (szlacheckiego, ziemskiego i miejskiego) obowiązującego w wiekach XIV-XVI, kiedy to charakteryzował się jednobarwnym polem tarczy z 1-2 znakami heraldycznymi. Od 2 połowy XVI wieku w heraldyce polskiej daje się zaobserwować zachodnioeuropejski manierizm, polegający na tworzeniu herbów złożonych i wielopolowych — obcych polskiej tradycji oraz „udziwnionych” tarcz i kartuszy. Swoiste „zaśmieszenie” polskiej heraldyki rodowej i miejskiej nastąpiło w wiekach XVIII i XIX. Wpływ na to miały heraldyczne tradycje zaborców, nie liczące się z polską tradycją. Wiek XX to heraldyczne „niechlujstwo”, spowodowane zarówno niewiedzą projektodawców herbów, jak i uwarunkowaniami politycznymi, zwłaszcza w latach 1948 — 1989. W modzie były socjalistyczne i industrialne symbole (robotniczo-chłopskie), kosztem wielowiekowych „obszarniczo-burżuazyjno-klerykalnych” symboli.

Po co gminie, miastu lub powiatowi herb? Herb może być umieszczony na fladze gminnej, sztandarze gminy, pieczęciach gminy, na odznakach (łańcuchach, laskach, medalach itp.) władz powiatowych, miejskich i gminnych (wojewody, prezydenta miasta, starosty, burmistrza, wójta, wice-starosty, wice-burmistrza, wice-wójta oraz przewodniczącego rady, jego zastępców i członków rady), na budynkach będących siedzibami władz powiatu, miasta, gminy (rady), w salach posiedzeń tych władz, na budynkach stanowiących własność samorządową, tablicach pamiątkowych fundowanych przez władze samorządowe, pismach, wizytówkach i okolicznościowych drukach władz np. gminy, a jeśli rada samorządu wyrazi zgodę także i niższych urzędników zarządu powiatu, miasta lub gminy oraz na ozdobnych słupach granicznych jednostki samorządowej (tzw. „witaczach”) i okolicznościowych transparentach. Wyjątkowo, na przedmiotach, wydawnictwach oraz środkach masowego przekazu (prasie, telewizji) osób i podmiotów nie urzędowych, ale wyłącznie czasowo i na mocy specjalnej zgody (uchwały) rady samorządu. Korzystający z herbu mogą wносить z tego tytułu opłaty.

Flaga i chorągiew (weksylia) to znaki bojowo-rozpoznawcze lub rozpoznawcze wykonane z tkaniny i barwione wedle podobnych zasad, które obowiązują w heraldyce. Mogą

być na stałe lub czasowo przymocowane do drzewca lub zawieszone swobodnie (na linie) na maszcie. Pozostałe rodzaje weksyliów to: proporce, proporzki, bandery, bannery i sztandary. Najczęściej spotykane w Polsce proporce płata flagi (stosunek wysokości do długości) to: 5 do 8. Chorągiew jest najstarszym polskim weksylium, znana już na początku XII wieku, prawie zawsze z wyhaftowanym, naszytym lub namalowanym herbem lub godłem herbowym i barwami występującymi w samym herbie, którego godło chorągiew przedstawia, przytwierdzona na stałe do drzewca. Chorągiew występuje najwyżej w kilku egzemplarzach.

Flaga to płat barwionego materiału, często bez godła herbowego, który może być mocowana do drzewca lub zawieszana swobodnie (na linie) na maszcie i może być powielana w nieograniczonej liczbie egzemplarzy.

Zastosowanie flagi gminnej. Flagę gminy podnosi się (nie wywiesza lub wiesza!) na maszcie znajdujący się na budynku lub przed budynkiem. Należy przestrzegać by nie znajdowała się wyżej niż flaga państwowa, wojewódzka lub powiatowa. W przypadku podniesienia na budynku obok siebie flagi państwowej i flagi gminnej, to flaga państwowa powinna się znajdować po heraldycznej prawej stronie, (czyli na lewo od patrzącego). W przypadku trzech weksyliów, np.: wojewódzkiego i powiatowego, to flagę wojewódzką umieszcza się pośrodku, powiatową po prawej (lewej dla patrzącego), a gminną po lewej (prawej dla patrzącego).

W przeciwieństwie do flagi państwowej i wojewódzkiej, flaga powiatowa lub gminna może być podnoszona wyłącznie na obiektach powiatowych lub gminnych, chyba, że władze gminne (powiatowe) wyrażą zgodę na oflagowanie innych obiektów i obszarów, gdyż jest ona tzw. flagą urzędową.

1. Położenie geograficzno-przyrodnicze Gminy Budzów

Zasadnicza część gminy Budzów leży w dolinach rzek Paleczka, Jachówka i Zachelmka — dopływów Skawy. Nad dolinami tych rzek i wpływających do nich potoków wznoszą się pasma Beskidu Makowskiego (Średniego): Pasma Chełmskie i Pasma Koskowej Góry. Nad wioskami i przysiółkami wchodzącymi w skład gminy dominują szczyty: Koskowej Góry — 866 m n.p.m., Parszywka — 848 m n.p.m., Przysłopski Wierch (Zarębki) — 793 m n.p.m., Babicy — 727 m n.p.m. i Chełmu — 603 m n.p.m. Stolica gminy — Budzów, leży ok. 50 km od Krakowa i 70 km od Bielska-Białej oraz ok. 110 km od Katowic.

Administracyjnie gmina położona jest w południowo-zachodniej części województwa małopolskiego, a także w północno-wschodniej części powiatu suskiego. Od południa graniczy z miastem i gminą Maków Podhalański, od zachodu z gminą Zembrzyce, północy z gminą Stryszów i Lanckorona w powiecie wadowickim, a od wschodu z miastem i gminą Sułkowice oraz Pcim.

Powierzchnia gminy wynosi 73,4 km². W jej skład wchodzi 6 sołectw: **Baczyn, Bieńkówka, Budzów, Jachówka, Palcza i Zachelmna**. Gmina Budzów w dzisiejszym kształcie powstała w latach siedemdziesiątych XX. Obok zwartej zabudowy, każde sołectwo posiada po kilka przysiółków, niektóre mogłyby stanowić samodzielne sołectwa. Wioski gminy są położone na średniej wysokości od 290 (rejon Wojtanówki nad rzeką Paleczką) do ok. 450 m n.p.m (rejon Bieńkówki). Znaczną część (ponad 45%) obszaru gminy pokrywają lasy — głównie mieszane. Grunty orne oraz sady stanowią ponad 30% powierzchni, a łąki, pastwiska i nieużytki ok. 25%. Szczyty Beskidu Makowskiego, tworzą malownicze krajobrazy.

Gmina liczy ponad 8300 mieszkańców (dane z 30 grudnia 2003 roku) z tego prawie 2500 osób mieszka w Budzowie — stolicy gminy. Jest to najludniejsza wieś w gminie, kolejne miejsce zajmuje Bieńkówka, która liczy ok. 2200 osób. Dalsze miejsca zajmują wioski: Jachówka — 1100 mieszkańców, Palcza — ok. 1050 mieszk., Baczyn — ok. 850

mieszk. i Zachełmna — ok. 550 mieszkańców. Pod względem etnograficznym większość mieszkańców gminy zaliczana jest do Górali — Kliszczaków, chociaż na jej terenie przebiega granica między nimi a Lachami „od Wadowic”.

2. Historia Gminy Budzów

Najwcześniejsze ślady osadnictwa w tym rejonie datowane są na okres wczesnego neolitu. Później zjawili się na tych terenach rozmaite osiadłe ludy określane ogólnym mianem kultury łużyckiej (prawdopodobnie dominowały wśród nich ludy spokrewnione z Wenedami lub Dakami), zapuszczali się na te tereny koczowniczy Scytowie ze stepów ukraińskich. W tym narodowym tygłu swój udział zaznaczyli Celtowie (od IV w. p.n.e., do ok. IV wieku n.e.). Najazd Hunów doprowadził do wielkiej wędrówki ludów. Na częściowo opuszczonych przez Celtów terenach zjawili się Germanowie (Wandalowie, Goci), którzy po parowiekowym pobycie ruszyli na południe i zachód Europy. Prawie bezludne tereny, opustoszałe, zrujnowane osady, opola i grodziska od końca VI-VII wieku zaczęli zasiedlać napływający ze wschodu — Słowianie. Dla niektórych plemion (lub ich części), ziemie dzisiejszej Małopolski stanowiły tylko przystanek w ekspansji na Nizinę Panońską i dalej na Bałkany. Stałe osadnictwo słowiańskie nad górą Wisłą miało miejsce w wieku VI i VII. Prawdopodobnie była to część słowiańskiego plemienia określanego mianem Chorwatów (Chrobatów).

Istnieją przesłanki, że początki niektórych obecnych wiosek gminy Budzów sięgają czasów plemiennego Państwa Wiślan, czyli w wieków: VIII — X, ale nie ma na to jednoznacznych dowodów. Jedno jest pewne, że gdy książę Państwa Polan — Bolesław Chrobry (dopiero od 1025 roku — król), odbierał Czechom ich lenne ziemie, m.in. Śląsk i Kraj Wiślan, a miało to miejsce w latach 998-999, to był to region stosunkowo nieźle zagospodarowany i zorganizowany. Ziemie te miały za sobą ponad wiekową przynależność do Państwa Wielkomorawskiego i kilkudziesięcioletnią chrystianizację w obrządku słowiańskim (np. rejon Mucharza). Drużyna wojów Bolesława Chrobrego całkowicie zniszczyła kilkadziesiąt najpotężniejszych grodów śląskich i wiślańskich. Istniejąca śląska i wiślańska administracja i możnowładztwo plemienne, została zastąpiona administracją piastowską. Niektóre grody zostały odbudowane lub w pobliżu starych ośrodków wzniesiono nowe. Stało się regułą, że administracja piastowska nie trudziła się odbudową, zniszczonych ale potężnych grodów wiślańskich, np. w Stradowie i Naszczowicach, lecz budowała w pobliżu nowe. W pobliżu Stradowa powstała Wiślica, a w pobliżu Naszczowic — gród w obecnym Podegrodziu (przeniesiony później na teren obecnego Starego Sącza). Podobny los spotkał wiślańskie grody i osady na Pogórzu i Podbeskidziu.

Badania archeologiczne z ostatniego wieku potwierdzają, że w Krakowie, Cieszynie, Wiślicy i Sandomierzu istniały przedpiastowskie świątynie chrześcijańskie. Gdy Bolesław Chrobry w roku 1000 ustanawiał na tronie krakowskim „swojego” biskupa, to kroniki wymieniają go jako trzeciego z kolei, gdyż przed nim było przynajmniej dwóch biskupów (najprawdopodobniej obrządku słowiańskiego). Jest pewne, że przynajmniej część mieszkańców Kraju Wiślan (w tym Podbeskidzia) mogła już w końcu IX wieku przyjąć chrzest z rąk misjonarzy Państwa Wielkomorawskiego. Po upadku tego ostatniego, ziemie dawnego Państwa Wiślan zajęło Królestwo Czeskie i ono podjęło drugą akcję chrystianizacyjną. Obrządek słowiański i łaciński z całą pewnością współegzystował do czasu Wielkiej Schizmy, czyli do czwartej ćwierci XI wieku.

Legenda mówiąca, że tereny Podbeskidzia i Pogórza chrystianizował (z inicjatywy Bolesława Chrobrego) św. Wojciech Biskup Męczennik, nie znajduje jakiegokolwiek potwierdzenia w źródłach, a z dostępnych badań wynika, że Małopolska raczej nie znajdowała się na jego misyjnej trasie. Najprawdopodobniej nie było takiej potrzeby, gdyż jak

wspomniano wyżej, ludność tych terenów przyjęła chrzest przynajmniej kilkadziesiąt lat wcześniej. Chociaż w legendach zawsze tkwi żdźbło prawdy.

Lokalnym ośrodkiem władzy plemiennej, któremu podlegały osady z rejonu Budzowa, mogło być przewiślańskie grodzisko na górze Żar (k. Barwałdu), które funkcjonowało do końca X wieku, na jego miejscu w XIV wieku książę oświęcimski Jan I Scholastyk wznosił nowy, kamiennieo-drewniany gród — Barwałd, przetrwał on tylko do roku 1477. Do dnia dzisiejszego zachowały się ślady tego średniowiecznego grodziska.

Z pewnością po roku 1138 (po śmierci Bolesława Krzywoustego) tereny, na których leży obecna gmina Budzów znajdowały się w dzielnicy krakowskiej. Ale już w roku 1178 zostały od niej oddzielone i znalazły się w dzielnicy śląskiej, gdyż książę sandomierski i krakowski Kazimierz II Sprawiedliwy przekazał je księciu opolskiemu i raciborskiemu Mieszkowi Płatonogiemu. Chodziło o ziemie wokół znaczących grodów w: Oświęcimiu, Bytomiu, Zatorze, Siewierzu i Pszczynie. W tym też okresie (1179-1274) przedlokacyjne Zembrzyce i Budzów pełniły jakieś obronne funkcje. Być może były to niewielkie strażnice obserwacyjno-obronne, których było kilkanaście na pograniczu tego księstwa z Ziemią Krakowską.

Ponad sto lat później (w roku 1282), książę opolski Władysław I Opolski podzielił swoje księstwo między synów. W roku 1289 powstało księstwo cieszyńskie (z Oświęcimiem), którego władcą został Mieszko syn wspomnianego Władysława I. W roku 1291 Mieszko uznał się za lennika króla czeskiego. Po jego śmierci w roku 1316 synowie Mieszka: Kazimierz i Władysław podzieliли się tym niewielkim księstwem, Kazimierz wziął Cieszyn, a Władysław — Oświęcim. W odróżnieniu od Mieszka, Władysław nie złożył ze swojego księstwa hołdu królowi czeskiemu. Zrobił to dopiero jednaście lat później (w roku 1327) jego syn Jan I Scholastyk, który złożył hołd królowi czeskiemu Janowi Luksemburskiemu. Właśnie temu księciu zawdzięczamy podjęcie zorganizowanej akcji osadniczej na terenie obecnej Budzowszczyzny. Wzmianka o tym fakcie znalazła się w późniejszym dokumencie z roku 1333 wystawionym przez wspomnianego już księcia oświęcimskiego — Jana I Scholastyka dla swojego dworzanina Żegoty z Bieńkowic. Książę nadaje mu duży obszar ziemi nad rzeką Skawą i jej dopływami. Zezwala mu na karczunek lasów oraz na sprowadzenie nowych osadników. Dotychczas zamieszkiwali tu głównie ludzie luźni, tj. myśliwi, drwale, smolarze, bartnicy, rybacy i różni zbiegowie (w tym: przestępcy). Żegota prawdopodobnie wywiązał się z powierzonego zadania. W nowotworzonych osadach, osadził częściowo osadników polskich, niemieckich, jak i wołoskich. Dotyczyło to głównie dzisiejszej **Jachówki** i **Bieńkówki**. Najprawdopodobniej mieszkańcy tych wiosek (w tym Budzowa) należeli do parafii w Mucharzu.

W jakich okolicznościach między rokiem 1333 a 1359, część wiosek położonych na prawym brzegu Skawy znalazło się w Ziemi Krakowskiej, a tym samym w Królestwie Polskim — nie wiemy. Od tego czasu dzieje **Budzowa** i okolicznych wiosek związane z królewskim starostwem nazwanego później lanckorońskim. Bowiem istnienie samej Lanckorony znajduje poświadczenie dopiero w źródłach pochodzących z 2 połowy XIV wieku. Chodzi tu o akt uposażenia miejscowego kościoła, wydany przez króla Kazimierza Wielkiego w roku 1366. W akcie tym znajduje się potwierdzenie, iż w roku 1359 na Lanckorońskiej Górze wzniesiono zamek, a miejscowość Lanckorona (prawdopodobnie wcześniej nosiła inną, słowiańską nazwę) przeniesiona została jako wieś na prawo niemieckie w roku 1361. Wkrótce, bo już w roku 1366 lokowana była jako miasto na zasadach prawa magdeburskiego. W dokumencie lokacyjnym dla miasta, wymieniono także miejscowości, z których dochody miał czerpać nowobudowany kościół parafialny. Wśród nich wspomniana została wieś **Baczyn**.

Z dokumentu dla Stanisława z Brzezia wystawionego przez króla Kazimierza Jagiellończyka z roku 1478 wiadomo, że w dniu 15 maja 1369 roku król Kazimierz Wielki

nadał Wyszowi i jego synowi Florianowi sołectwo we wsi Budzów. W połowie XIV wieku we wsi Budzowa (taka wówczas obowiązywała nazwa) znajdowały się 24 łany kmieci oraz 8 wolnych łanów sołtysich. Wysz posiadał 2/3 sołectwa, a resztę miał jego syn. Ponadto w skład sołtysostwa wchodziły dwa młyny, karczma, tzw. ławka sukiennicza, kuźnia z kowalem, szewc, krawiec oraz prawo do pobierania 1/3 opłat sądowych i dziesiątego grosza z czynszu od osadników. W zamian sołtys miał obowiązek na własny koszt, uczestniczenia w wyprawach wojennych. Pleban kościoła w Lanckoronie (albo w Mucharzu) posiadał w Budzowie 1 łan pod uprawę i 1 łan pastwiska. Na potrzeby zamku w Lanckoronie pracował miejscowy młyn wodny. Mieszkańcy wsi Budzów (Budzowa) trudnili się także wyrabianiem gontów oraz łowieniem ryb (głównie pstrągów) w okolicznych rzekach i potokach, które dostarczano na zamek w Lanckoronie.

Praktycznie do końca XIV wieku kolonizacja tej części Beskidu Makowskiego (Średniego) została zakończona. W roku 1410 królewskie starostwo lanckorońskie objął Zbigniewa z Brzezia — protoplasty rodu Lanckorońskich *herbu Zadora*. W skład tego starostwa wchodziło obok miasta Lanckorona, także 16 okolicznych wiosek, w tym: Baczyn, Bieńkówka, Budzów, Jachówka, Palcza i Zachełmna. Lata 1434-1450 to szczytowy okres husytyzmu i wielkich niepokojów na pograniczu Śląska i Ziemi Krakowskiej. Wszędzie wałęsały się nieopłacone oddziały wojsk husyckich (zwłaszcza po wyprawie warneńskiej), które grabiły wioski starostwa lanckorońskiego, a sam zamek został przez te oddziały zdobyty i złupiony.

Żadna z wymienionych wiosek ziemi budzowskiej nie była siedzibą parafii. Co prawda w Palczy istniał od XIV wieku drewniana świątynia, który planowano przekształcić w kościół parafialny, ale tak się nie stało i do końca XVIII wieku pełnił on tylko funkcję kościoła filialnego parafii w Harbutowicach. Zapewne o tym kościółku pisał Jan Długosz w *Liber Beneficiorum*, a w roku 1598 wymieniany był on przy okazji wizytacji biskupiej. Najprawdopodobniej przyczyną, dla której Palcza nie została parafią było jej małe zaludnienie, a także liczne pomory, które przetrzebiły ludność. Kolejne opisy z biskupich wizytacji z lat: 1617, 1704, 1729 i 1742 wymieniają kościół w Palczy jako filialny parafii w Harbutowicach.

W wieku XVI i XVII na teren Beskidu Makowskiego przybyła kolejna fala osadników, tym razem rusińsko-wołoskich, którzy zagospodarowali kolejne obszary, głównie partie szczytowe pobliskich pasm górskich. Powstały kolejne osady, przysiółki — dworzyszczka i zarębki.

Ponieważ urząd starosty sprawowano dożywotnio, dlatego podobnie jak w innych częściach Polski, każdorazowy starosta dążył do osiągnięcia maksymalnych zysków w jak najkrótszym czasie. Prawie zawsze prowadziło to do nadmiernych obciążeń poddanych królewskich, a przecież ci ostatni tradycyjnie i formalno-prawnie korzystali z szeregu królewskich przywilejów (samorząd wiejski, mniejsze obciążenia pańszczyźniane, podatki itp.), których nie posiadali poddani dóbr duchownych, a zwłaszcza szlacheckich Wyzysk i łamanie praw poddanych królewskich osiągnęło apogeum na przełomie XVII i XVIII wieku, stąd liczne bunty wolnych dotąd kmieci i służb królewskich folwarków. Beskid Średni ma swą „zbójnicką legendę”. W latach trzydziestych XVIII wieku znany był zbójnik Józef Baczyński ze Skawicy, a jego towarzyszami byli Józef i Wojciech Serglowie z Budzowa.

Ważnym wydarzeniem na ziemi budzowskiej miały miejsce w roku 1771, czyli w czasie gdy w okolicach Krakowa wojska rosyjskie pod dowództwem generała Suworowa oraz wspomagających go oddziałów wojsk królewskich, toczyły zaciekle walki z resztkami oddziałów konfederatów barskich. W rzeczywistości był to już schyłkowy okres tego krwawego powstania, kolejno upadały konfederackie punkty oporu, m.in. w Krakowie, Tyńcu i Lanckoronie. I tak w połowie 1771 roku konfederaci pod dowództwem Dumourieza przybyli do Lanckorony i obsadzili tutejszy zamek. Niedługo potem, bo już 22 czerwca 1771 roku

doszło do bitwy między konfederatami, a ścigającymi ich oddziałami rosyjskimi pod dowództwem gen. Aleksandra Suworona. Do starcia doszło na pograniczu Palczy i Harbutowic w miejscu zwanym dziś „Groby”. Liczebność oddziału i wyszkolenie wojsk rosyjskich było przeważające. Nic dziwnego, że polsko-litewski oddział dowodzony przez Dumourieza, Miączyńskiego, Walewskiego i Szycy po półgodzinnej walce został kompletnie rozбит, zwłaszcza, że oddział litewski opuścił pozycje i rzucił się do bezładnej ucieczki. Konfederaci ponieśli ciężkie straty w postaci 300 poległych i dwa razy tyle rannych. Poległych pochowano w pobliżu pola bitwy. W rok po rozbiciu konfederatów, czyli w roku 1772 na te tereny wkroczyły wojska austriackie. Nie dopuścili oni do wzniesienia na cmentarzu konfederatów kapliczki p.w. św. Michała Archaniola, stanął tylko samotny krzyż. Miejscowa ludność z ulgą przyjęła austriacką okupację, która kończyła okres chaosu i zniszczeń.

Rok 1774 to kres istnienia starostwa lanckorońskiego. Wchodzące w jego skład dobra przekształcili Austriacy w tzw. klucz dóbr, a następnie włączyli go do tzw. rządowych dóbr kameralnych. 17 stycznia 1777 klucz ten został sprzedany na licytacji Franciszce Krasińskiej — księżnej Kurlandii za sumę 464.662 zł. Natomiast 7 czerwca 1777 roku w Budzowie postanowiono o podziale tych dóbr na dwie części. Powstał osobny klucz lanckoroński i klucz makowski. W kluczu lanckorońskim znalazły się następujące wioski: Budzów, Baczyn, Jachówka, Palcza i Zachełmna.

W 1848-50 roku na terenie Galicji zniesiono pańszczyznę i uwłaszczone chłopów. Od tego momentu rozpoczynają się nowe dzieje społeczności budzowskiej.

3. Historia sołectw gminy Budzów

1. BUDZÓW — (*Budzowa — 1369, Budzow — 1564, 1579, 1629*). Etymologia nazwy wsi jest niejasna, prawdopodobnie pochodzi od imienia założyciela wsi — Budza lub jej pierwszego sołtysa. Wieś leży w południowo-zachodniej części gminy nad potokiem Jachówka, który wpływa do rzeczki Paleczka. Większą część powierzchni sołectwa pokrywają lasy. Najniżej położony punkt wioski leży na wysokości 285 m n.p.m., a najwyższy na wysokości 818 m n.p.m. Wieś posiada kilka przysiółków dawniej zwanych rolami.

Przed oficjalną lokacją wsi na prawie niemieckim, która miała miejsce między 1333 a 1369 rokiem na jej obszarze musiały istnieć jakieś niezorganizowane osiedla ludzkie (stałe i sezonowe). Musiało tak być, gdyż w latach 1179 — 1274 znajdowała się tu jakaś strażnica — brona i jest rzeczą niemożliwą, by funkcjonowała bez stosownego zaplecza „obsługującego” jej załogę.

Czy lokacji dokonał wspomniany wcześniej Żegota z Bieńkówki — nie wiemy. Kiedy w roku 1369 król Kazimierz Wielki wystawił dokument, w którym nadał niejakiemu Wyszowi i jego najstarszemu synowi Florianowi sołectwo w królewskiej wsi Budzów, znaczyło to że wieś była już w pełni zorganizowana i miała za sobą okres tzw. „wolnizny” trwającej przeważnie 20 lat. Budzów był już wówczas sporą wsią o powierzchni 24 łanów (ok. 600 ha) i zajmował teren, który wyznaczała jakaś niezidentyfikowana góra „Narth”, dalej ziemie wzdłuż doliny rzeki „Palcza”, aż do ujścia potoku „Paleczka”, mającego swe źródła pod szczytem zwanym „Kielczowka”. Rzeka wymieniana w dokumencie jako „Palcza” to dzisiejsza Paleczka, prawy dopływ Skawy, którą tak nazywano w XIV wieku.

Z dokumentów wydanych dla Lanckorony i tamtejszego kościoła wynika, że wieś weszła w skład nowoutworzonego starostwa lanckorońskiego, do którego należała aż do roku 1774.

W XV wieku dobrze zagospodarowane wioski w rejonie Budzowa w trakcie kilkudziesięcioletnich niepokoїв, walk, rabunków i pomorów, doprowadziły do kompletnego upadku i wyludnienia. Uprawne kiedyś pola i pastwiska ponownie opanowała

beskidzka puszcza. Dlatego nie wspomina Budzowa Jan Długosz w swojej *Liber Beneficiorum*, która powstała w latach 1470-80, gdyż wsi tej praktycznie nie było. Akcję osadniczą na tych terenach należało zacząć od początku. Ponownie sprowadzono osadników rusińsko-wołoskich. Druga, a nawet trzecia akcja osadnicza miała miejsce w I ćwierci XVI wieku.

Lustracja dóbr królewskich z roku 1564 stwierdza, że wieś właśnie należy do starostwa lanckorońskiego oraz podaje, że jest tam sołtys (szlachcic), który ma młyn i karczmę, a ponadto 13 osiadłych kmieci, 7 zarębników, a także młyn zamkowy (lanckoroński), a przy tym młynie — tartak. W lasach pracowało w tym czasie 4 gonciarzy. Rejestr poborowy z roku 1581 podaje, że Budzów należy do parafii p.w. **Przemienienia Pańskiego w Makowie (Podhalańskim)**, nadal znajdował się tam 1 sołtys, 2 rzemieślników, 1 duda. W porównaniu z lustracją z roku 1564 ubyło 11 kmieci, gdyż wymieniono tylko dwóch. W to miejsce pojawili się zagrodnicy z rolą — było ich 12. Ponadto we wsi było 3 komorników z bydłem i 3 komorników bez bydła.

Rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1629 i 1680 roku podaje, że poboru dokonano z 3 łąnów kmiecych, od 12 zarębników, 2 komorników z bydłem oraz 2 rzemieślników. Ponadto od 1 koła zakupnego i 1 koła dorocznego (znaczy, że był tu młyn) oraz 2 kół trackich (tartaku). W Budzowie nadal było sołtystwo na 1 łąnie, które trzymał niejaki Paweł Gołkowski.

Natomiast rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1765 roku podaje, że we wsi jest 16 ról, z których odrabiana jest pańszczyzna bydłem 1 ½ dniówki; 12 zagród zarębników, którzy odrabiają pieszo 1 ½ dniówki oraz 4 zagrodników, którzy odrabiają pańszczyznę pieszo po jednej dniówce. Ponadto we wsi było 2 młyny.

W I połowie XIX wieku właścicielem klucza dóbr w Budzowie był książę Maurycy Montleart. W roku 1862 położono fundament pod budowę drewnianego kościoła w Budzowie, którego budowę ukończono w 1864 roku, a w dniu 25 stycznia 1868 roku erygowano parafię. Zbudowany kościół był cały drewniany - spód modrzewiowy, wierzch z drewna miękkiego w kształcie krzyża, kryty gontem, skierowany na wschód. Posiadał trzy ołtarze: główny i dwa boczne. 28 listopada 1912 roku kościół ten spłonął. Nowy, murowany kościół wybudowano w stylu neoromańskim. Z pierwszego kościoła ocalał obraz Matki Bożej Pocieszenia.

2. BACZYN — (*Baczin — 1443, Baczin — 1564, 1579*). Etymologia nazwy wsi jest trudna do wyjaśnienia. Wieś leży w południowo-zachodniej części gminy nad potokiem Jachówka, który wpływa do rzeczki Paleczka. Większą część powierzchni sołectwa pokrywają lasy. Najniżej położony punkt wioski leży na wysokości 285 m n.p.m., a najwyższy na wysokości 818 m n.p.m. Wieś posiada kilka przysiółków (zwanych rolami).

Baczyn po raz pierwszy został wymieniony w źródłach w 1443 roku i również znalazł się w dobrach starostwa lanckorońskiego.

W II połowie XV wieku dobrze zagospodarowana wioska zanikła. Przyczyną były kilkudziesięcioletnie niepokoje, walki, rabunki i pomory, które doprowadziły do kompletnego upadku i wyludnienia. Uprawne kiedyś pola i pastwiska ponownie opanowała beskidzka puszcza. Dlatego nie wspomina Baczynie Jan Długosz w swojej *Liber Beneficiorum*, która powstała w latach 1470-80, gdyż wsi tej praktycznie nie było. Akcję osadniczą na tych terenach należało zacząć od początku. Ponownie sprowadzono osadników rusińsko-wołoskich. Druga, a nawet trzecia akcja osadnicza miała miejsce w I ćwierci XVI wieku. Nic więc dziwnego, że nazwa Baczyn pojawia się ponownie w źródłach w roku 1554.

Lustracja dóbr królewskich z roku 1564 stwierdza, że wieś należy do starostwa lanckorońskiego oraz że została zasiedlona dopiero przed 10 laty. W tym czasie we wsi było 10 kmieci (na tzw. „wolniźnie”), jedenasty kmieć posiadał dodatkowo młyn oraz sołtys na

łanie. Ponadto we wsi był tracz, którego żywią wspomniani kmiecie, a także 3 gonciarzy (w tym jeden, który zajmuje się także wyrobem kół). Rejestr poborowy z roku 1581 podaje, że Baczyn należy do parafii p.w. **św. Jana Chrzciciela w Lanckoronie**, natomiast nie wspomina o łanie sołtysim (a przecież minęło zaledwie... 16 lat!), ale wymienia 4 rzemieślników (czyżby gonciarze?), 1 dudę oraz 6 zarębników (kmiecie?). W porównaniu z lustracją z roku 1564 ubyto 9 kmieci, gdyż wymieniono tylko dwóch i to na półłankach (ok. 13,3 ha każdy). W to miejsce pojawili się zagrodnicy z rolą ($\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{6}$ łana) — było ich 10. Ponadto we wsi było 3 komorników z bydłem i 5 komorników bez bydła.

Rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1629 i 1680 roku podaje, że poboru dokonano z 1 łanu sołtysiego i należącego do tego folwarku młyna z 1 kołem zakupnym oraz 4 rzemieślników. Ponadto od 10 zagród z rolą zarębników, 7 komorników z bydłem, 5 komorników bez bydła oraz 1 dudy.

Natomiast rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1765 roku podaje, że we wsi jest 13 ról, z których odrabiana jest pańszczyzna bydłem 1 $\frac{1}{2}$ dniówki; 11 zagród zarębników, którzy odrabiają pieszo 1 $\frac{1}{2}$ dniówki oraz 4 zagrodników, którzy odrabiają pańszczyznę pieszo po jednej dniówce.

3. BIENKÓWKA — (*Bienkowka* — 1564, 1579). Etymologia nazwy wsi jest trudna do wyjaśnienia. Prawdopodobnie nazwa wsi odnosi się do Bieńkowic — rodzinnej miejscowości Żegoty — zasadzcy wsi. Wieś leży w południowo-zachodniej części gminy nad potokiem Jachówka, który wpływa do rzeczki Paleczka. Większą część powierzchni sołectwa pokrywają lasy. Najniżej położony punkt wioski leży na wysokości 285 m n.p.m., a najwyższy na wysokości 818 m n.p.m.

Wieś prawdopodobnie powstała „na surowym korzeniu” po roku 1333, gdyż w tym roku książę oświęcimski Jan I Scholastyk nadał swojemu dworzaninowi Żegocie z Bieńkowic. Nie wiadomo, do którego roku Żegota i jego potomkowie władali Bieńkówką, gdyż w 2 połowie XIV wieku znalazła się ona w dobrach starostwa lanckorońskiego.

W 2 połowie XV wieku dobrze zagospodarowana wioska zanikła. Przyczyną były kilkudziesięcioletnie niepokoje, walki, rabunki i pomory, które doprowadziły do kompletnego upadku i wyludnienia. Uprawne kiedyś pola i pastwiska ponownie opanowała beskidzka puszcza. Dlatego nie wspomina Bieńkówce Jan Długosz w swojej *Liber Beneficiorum*, która powstała w latach 1470-80, gdyż wsi tej praktycznie nie było. Akcję osadniczą na tych terenach należało zacząć od początku. Ponownie sprowadzono osadników rusińsko-włoskich. Druga, a nawet trzecia akcja osadnicza miała miejsce w 1 ćwierci XVI wieku.

Lustracja dóbr królewskich z roku 1564 stwierdza, że wieś należy do starostwa lanckorońskiego. Był tu folwark sołtysi na 1 łanie dużym, sołtys miał przywileje i obowiązek w przypadku wyprawy wojennej, wstawienia się na koniu z pełnym uzbrojeniem oraz pachołkiem na zamek w Lanckoronie. Do niego należały jeszcze karczma i młyn. W tym czasie we wsi było 20 kmieci na pełnych rolach (zapewne po 1 łanie), a także 3 zarębników. Niektórzy z kmieci i zarębników posiadali stada owiec. We wsi był jakiś tkacz, który posiadał niewielkie pole. Ponadto w lasach było 7 gonciarzy. Rejestr poborowy z roku 1581 podaje, że Bieńkówka należy do parafii p.w. **Najświętszego Imienia Maryi w Harbutowicach**, we wsi był nadal folwark sołtysi na 1 łanie oraz nieznana liczba kmieci na zaledwie 1 $\frac{1}{2}$ łana! Zamiast tego rejestr wymienia 10 zagrodników z rolami (zapewne $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{6}$ łana każda), 2 komorników z bydłem, 2 komorników bez bydła, 2 rzemieślników (czyżby gonciarze?), 1 dudę, 1 przekupnia, a także wspomina, że we wsi hoduje się 190 owiec.

Rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1629 i 1680 roku podaje, że poboru dokonano z 2 $\frac{1}{2}$ łana kmiecego, od 10 zagród z rolą zarębników, 2 komorników z bydłem, 3 komorników bez bydła, 2 rzemieślników, młyna z 1 kołem zakupnym oraz 1 dudy. We wsi nadal wymieniano 190 owiec.

Natomiast rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1765 roku podaje, że we wsi jest 26 zagród kmiecychł, z których odrabiana jest pańszczyzna bydłem 1 ½ dniówki; 19 zagród zarębników, którzy odrabiają pieszo 1 ½ dniówki oraz 5 zagrodników, którzy odrabiają pańszczyznę pieszo po jednej dniówce. Ponadto we wsi było 3 młyny.

4. JACHÓWKA — (*Jachowka* — 1564, 1581 (*Jackówka*)). Nazwa wsi pochodzi zapewne od imienia Jacek. Większą część powierzchni sołectwa pokrywają lasy. Najniżej położony punkt wioski leży na wysokości 320 m n.p.m., a najwyższy na wysokości 678 m n.p.m. Wieś została założona w 2 połowie XIV lub na początku XV wieku.

W 2 połowie XV wieku dobrze zagospodarowana wioska zanikła. Przyczyną były kilkudziesięcioletnie niepokoje, walki, rabunki i pomory, które doprowadziły do kompletnego upadku i wyludnienia. Uprawne kiedyś pola i pastwiska ponownie opanowała beskidzka puszcza. Dlatego nie wspomina Jachówce Jan Długosz w swojej *Liber Beneficiorum*, która powstała w latach 1470-80, gdyż wsi tej praktycznie nie było. Akcję osadniczą na terenie tej wsi należało zacząć od początku. Ponownie sprowadzono osadników rusińsko-wołoskich. Druga, a nawet trzecia akcja osadnicza miała miejsce w I ćwierci XVI wieku. Nic więc dziwnego, że nazwa Jachówka (*Jackówka*) pojawia się ponownie w źródłach w roku 1540.

Lustracja dóbr królewskich z roku 1564 stwierdza, że wieś należy do starostwa lanckorońskiego. W tym czasie we wsi było 12 kmieci, którzy mieli nierówne role, a także 8 zarębników nie płacących tzw. „robocizny”, dziewiąty zarębnik nic jeszcze nie płacił. We wsi było jeszcze 4 komorników oraz folwark sołtysi na ½ łana, do którego należała karczma i młyn. Ponadto w lasach było 9 gonciarzy.

Rejestr poborowy z roku 1581 podaje, że Jachówka należy do parafii p.w. **Przemienienia Pańskiego w Makowie (Podhalańskim)**, nadal we wsi był sołtys na ½ łana, 13 zarębników z rolą (zapewne na półłankach), 4 komorników z bydłem, 1 komornik bez bydła, 1 duda i 1 rzemieślnik.

Rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1629 i 1680 roku podaje, że poboru dokonano z ½ łana sołtysiego i należących do tego folwarku: młyna z 1 kołem zakupnym, 2 zagrodników z rolą i 1 komornika bez bydła. Dodatkowo od 13 zagród z rolami zarębników i 4 komorników z bydłem.

Natomiast rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1765 roku podaje, że we wsi jest 12 ról, z których odrabiana jest pańszczyzna bydłem 1 ½ dniówki; 10 zagród zarębników, którzy odrabiają pieszo 1 ½ dniówki oraz 3 zagrodników, którzy odrabiają pańszczyznę pieszo po jednej dniówce. Ponadto we wsi było 2 młyny.

5. PALCZA — (*Palcza* — 1373, *Palcza* — 1564, *Palcza* — 1579, *Palca* — 1629). Wieś prawdopodobnie powstała „na surowym korzeniu” po roku 1333, gdyż w tym roku książę oświęcimski Jan I Scholastyk nadał swojemu dworzaninowi Żegocie z Bieńkowic, nadał las za Skawą na północ od Zembrzyc. Wieś o tej nazwie została wymieniona w spisach świętopietrza z 1373 i 1374 roku, co oznacza, iż była ona już wówczas siedzibą parafii. Pierwsza pewna wzmianka o wsi Palcza pochodzi z roku 1442 i wtedy wieś należała już do starostwa lanckorońskiego.

W 2 połowie XV wieku dobrze zagospodarowana wioska zanikła. Przyczyną były kilkudziesięcioletnie niepokoje, walki, rabunki i pomory, które doprowadziły do kompletnego upadku i wyludnienia. Uprawne kiedyś pola i pastwiska ponownie opanowała beskidzka puszcza. Dlatego nie wspomina Palczy Jan Długosz w swojej *Liber Beneficiorum*, która powstała w latach 1470-80, gdyż wsi tej praktycznie nie było. Akcję osadniczą na terenie tej wsi należało zacząć od początku. Ponownie sprowadzono osadników rusińsko-wołoskich. Druga, a nawet trzecia akcja osadnicza miała miejsce w I ćwierci XVI wieku. Nic więc

dziwnego, że nazwa Palcza pojawia się ponownie w źródłach w roku 1551. Odtworzona wieś należała do parafii w Harbutowicach, chociaż znajdował się tu jakiś filialny kościółek.

Lustracja dóbr królewskich z roku 1564 stwierdza, że wieś należy do starostwa lanckorońskiego. W tym czasie we wsi było 18 kmieci na czynszu, którzy mieli nierówne role (w sumie 41 prętów, tj. ok. 85 ha), karczma, 13 gonciarzy, a także 11 zarębników (w tym 3 na tzw. „wolniźnie”), 7 komorników. We wsi był także folwark sołtysi z 3 raolami różnej wielkości. W folwarku był tzw. dwornik i dworniczka, 2 dziewczyny do pracy, 2 pastuchów i chłopiec do gęsi. Rejestr poborowy z roku 1581 podaje, że Palcza należy do parafii p.w. **Najświętszego Imienia Maryi w Harbutowicach**, natomiast nic nie wspomina o łanie sołtysim (a przecież minęło zaledwie... 16 lat!), ale wymienia 3 łany kmiece, 1 zagrodnika bez roli, 5 komorników z bydłem, 2 rzemieślników (czyżby gonciarze?), 3 pręty roli (ok. 6,5 ha?) i nadal 11 zarębników (kmiecie?). W porównaniu z lustracją z roku 1564 ubyło 15 kmieci, gdyż wymieniono tylko trzech.

Rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1629 i 1680 roku podaje, że poboru dokonano z 3 ½ łana kmiecego, od 11 zagród z rolą zarębników, 1 zarębника bez roli, 4 komorników z bydłem oraz 2 rzemieślników.

Natomiast rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1765 roku podaje, że we wsi jest 26 ról kmiecych, z których odrabiana jest pańszczyzna bydłem 1 ½ dniówki; 4 zagród zarębników, którzy odrabiają pieszo 1 ½ dniówki oraz 2 zagrodników, którzy odrabiają pańszczyznę pieszo po jednej dniówce. Ponadto we wsi był 1 młyn.

6. ZACHELMNA — (*Zachelmna* — 1579, *Zachelmie* — 1629). Nazwa wsi pochodzi od pobliskiej góry Chełm.

Wieś prawdopodobnie powstała w 2 połowie XIV wieku. Podobnie jak pozostałe wioski obecnej gminy znalazła się w dobrach starostwa lanckorońskiego. Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1410.

W 2 połowie XV wieku dobrze zagospodarowana wioska zanikła. Przyczyną były kilkudziesięcioletnie niepokoje, walki, rabunki i pomory, które doprowadziły do kompletnego upadku i wyludnienia. Uprawne kiedyś pola i pastwiska ponownie opanowała beskidzka puszcza. Dlatego nie wspomina Zachelmna Jan Długosz w swojej *Liber Beneficiorum*, która powstała w latach 1470-80, gdyż wsi tej praktycznie nie było. Akcję osadniczą na terenie tej wsi należało zacząć od początku. Ponownie sprowadzono osadników rusińsko-wołoskich. Druga, a nawet trzecia akcja osadnicza miała miejsce w 1 ćwierci XVI wieku. Nic więc dziwnego, że nazwa Zachelmna pojawia się ponownie w źródłach w roku 1538.

Lustracja dóbr królewskich z roku 1564 stwierdza, że wieś należy do starostwa lanckorońskiego. W tym czasie we wsi było 11 kmieci starych (dawno osadzonych) i zarębników oraz 1 zarębник a tzw. „wolniźnie” oraz sołtys (bez przywileju) na ½ łana z karczmą. Ponadto w lasach było 7 gonciarzy. Rejestr poborowy z roku 1581 podaje, że Zachelmna należy do parafii p.w. **św. Jana Chrzciciela w Lanckoronie**, we wsi był folwark sołtysi na ½ łana, wymienia tylko 5 zagrodników z rolą (w sumie na 7 prętach tj. na ok. 15 ha), 1 komornika z bydłem, 3 komorników bez bydła i 1 rzemieślnika (czyżby gonciarza?), 1 dudę oraz 6 zarębników (kmiecie?). W porównaniu z lustracją z roku 1564 ubyło 9 kmieci, gdyż wymieniono tylko dwóch i to na półłankach (ok. 13,3 ha każdy). W to miejsce pojawili się zagrodnicy z rolą (¼ — 1/6 łana) — było ich 10. Ponadto we wsi było 3 komorników z bydłem i 5 komorników bez bydła.

Rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1629 i 1680 roku podaje, że poboru dokonano z 1 ½ łana kmiecego, od 7 zagród z rolą zarębników, 1 zagrodnika bez roli oraz 6 komorników bez bydła.

Natomiast rejestr poborowy woj. krakowskiego z 1765 roku podaje, że we wsi jest 6 ról, z których odrabiana jest pańszczyzna bydłem 1 ½ dniówki; 10 zagród zarębników, którzy odrabiają pieszko 1 ½ dniówki oraz 1 młyn.

4. Zabytki gminy Budzów

Do czasów współczesnych w gminie Budzów zachowało się niewiele zabytków, są to kościoły i kaplice wraz z dawnym wyposażeniem, kapliczki i figurki przydrożne oraz zabudowania dworskie i chłopskie:

1. Kościoły:

- a) Bieńkówka — murowany kościół rzymsko-katolicki p.w. Przenajświętszej Świętej Trójcy z roku 1793. W ołtarzu głównym pochodzącym z roku 1796 obraz Matki Bożej Bieńkowskiej sprzed 1846 roku niewiadomego pochodzenia.
- b) Palcza — kościół filialny pod wezwaniem Matki Bożej Wspomożenia Wiernych. Pierwotnie była to kaplica, wzniesiona w XIX wieku, którą następnie rozbudowano w latach 50-tych. W kościele obraz Matki Boskiej Pocieszenia z 1846 roku.

2. Kapliczki i figurki przydrożne:

- a) Bieńkówka — figura przydrożna z posągami Chrystusa Frasobliwego i połowy XIX wieku.
- b) Budzów — posąg Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezusa z 1830 roku oraz kapliczka przydrożna z 2 poł. XIX wieku.
- c) Jachówka — 3 kapliczki przydrożne z końca XIX wieku.
- d) Palcza — Harbutowice. Na wschód od Palczy, przy szosie do Harbutowic, znajduje się obelisk upamiętniający wybudowanie w maju 1895 roku przejścia przez górę, zwanego od nazwiska ówczesnego C.K. Namiestnika Galicji oraz Marszałka Krajowego - Przełęczą Badeniego-Sanguszki.

3. Zabudowania:

- a) Palcza (przysiółek Groby) — leśniczówka, która w XIX wieku wchodziła w skład istniejącego w tym miejscu folwarku. Wzniesli go ówcześni właściciele, książęta Montleart, przy wykorzystaniu budulca ze zrujnowanej siedziby starostów lanckorońskich.

4. Cmentarze:

- a) Dział Palecki — stary cmentarz konfederatów barskich. Jego charakterystycznym elementem jest lipa z kapliczką św. Michała oraz mogiła z krzyżem.

Kapliczek i figur przydrożnych (z wieku XVIII i XIX) na terenie gminy Budzów jest znacznie więcej. Wymieniono charakterystyczne i najstarsze.

5. Zabytki ikonograficzne, heraldyka kościelna, rycerska i gminna

Ustawa o samorządzie terytorialnym z 8 marca 1990 roku (z późniejszymi zmianami) zezwala radom gmin i miast podejmować uchwały dotyczące ich symboliki (herbu, chorągwi i pieczęci). Od tego czasu większość miast i gmin przyjęło nowe symbole lub zatwierdziło już istniejące. Gmina Budzów nie posiadała swojej symboliki.

Gmina Budzów, podobnie jak inne jednowioskowe gminy dawnego zaboru austriackiego, od roku 1785 miała prawo do tzw. pieczęci rustykalnej. Z tego prawa skorzystały wszystkie wioski obecnej gminy Budzów. Niektóre z tych miejscowości używały

swoich znaków napieczętnych do roku 1930. W porównaniu z innymi rejonami Małopolski, są one niepowtarzalne i odzwierciedlają historię, charakter i legendy dotyczące poszczególnych wiosek. Niewykluczone, że od II połowy XVIII do roku 1848 (do uwłaszczenia chłopów), właściciele poszczególnych majątków ziemskich na obszarze wchodzącym w skład obecnej gminy używali indywidualnych pieczęci, celem uwierzytelniania wewnętrznych dokumentów. Chodzi o tzw. pieczęcie dominalne noszące najczęściej herb właściciela wsi, na które wyrażały zgodę władze austriackie od 1773 roku.

Po odzyskaniu niepodległości przez Polskę w 1918 roku w użyciu był tylko herb państwowy, chociaż do 1930 roku tolerowano stare pieczęcie i herby gminne. W kancelariach niektórych majątków ziemskich w międzywojennej Polsce, w tym w woj. krakowskiego, do którego należał Budzów, jako część powiatu wadowickiego, suskiego lub myślenickiego stosowane były herby rodowe właścicieli. W gminie Budzów nie udało się odnaleźć żadnych śladów użycia takich znaków.

Jednak gmina to nie tylko jej stolica — Budzów, ale i pozostałe sołectwa: Baczyn, Bieńkówka, Jachówka, Palcza i Zachełmna. Mieszkańcy każdego z nich powinni utożsamiać się z gminnym herbem, flagą i pieczęcią. Symbole Budzowa, Jachówki i Bieńkówki zachowały się do dnia dzisiejszego. Symbole gminne powinny łączyć mieszkańców, a nie dzielić. Projektując herb gminy należy uwzględnić: oczekiwania wspólnoty samorządowej, podstawowe kanony heraldyczno-weksylologiczne, jak i wyniki badań archiwalno-historycznych.

Poszukiwania (kwerenda) objęły zachowane źródła heraldyczne i archiwalne dotyczące

1. Symboliki powiatu suskiego (od 2002 roku).
2. Zabytków heraldyki kościelnej obecnej na terenie gminy od średniowiecza do I poł. XIX wieku.
3. Symboliki samorządowej gmin i gromad z XIX i XX wieku.
4. Zabytków heraldyki rycerskiej (szlacheckiej) na ziemi budzowskiej do 1939 roku.
5. Paraheraldycznej symboliki z zakresu folkloru i kultury budzowskiej.
6. Charakterystycznych cech krajoznawczo-przyrodniczych gminy Budzów.

Kwerendy archiwalno-historyczna pozwala na następujące stwierdzenia:

1. Do roku 2002 powiat suski (wcześniej szczyrzycki) nie posiadały swoich symboli.
2. Teren gminy Budzów podzielony jest między parafie:
 - a) **Bieńkówka** — parafia rzymsko-katolicka p.w. **Przenajświętszej Trójcy Świętej**. Parafia powstała w roku 1797 (kościół wzniesiono w roku 1793). Wcześniej wieś należała do parafii p.w. **Najświętszego Imienia Maryi w Harbutowicach**. Od 1794 do 1982 wieś Jachówka należała do parafii w Bieńkówce.
 - b) **Budzów** — parafia rzymsko-katolicka p.w. **Matki Bożej Pocieszenia**. Do parafii należy jeszcze wieś **Zachełmna i Baczyn**, które do roku 1852 należała do parafii p.w. **Narodzenia Świętego Jana Chrzciciela w Lanckoronie**. Parafia budzowska powstała w roku 1852 (kapelania), a w 1868 erygowano właściwą parafię. Wcześniej wieś należała do parafii p.w. **Przemienienia Pańskiego w Makowie (Podhalańskim)**, która powstała w roku 1528.
 - c) **Jachówka** — parafia rzymsko-katolicka p.w. **Najświętszego Serca Pana Jezusa** od 1982 roku. Wcześniej wieś należała do parafii p.w. **Przemienienia Pańskiego w Makowie (Podhalańskim)**, która powstała w roku 1528 (do 1794 roku), w latach 1794 do 1982 do parafii w Bieńkówce.

- d) **Palcza** — parafia rzymsko-katolicka p.w. **Matki Bożej Wspomożenia Wiernych** od 1982 roku. W XIV wieku we wsi istniał drewniany kościółek p.w. św. Mikołaja. Był to kościół filialny parafii p.w. **Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Lanckoronie**. Nowy drewniany kościółek wzniesiono ponownie w XVIII wieku.

Udział symboliki parafialnej, przy opracowaniu herbu gminnego, wydaje się mało istotny. Parafie na terenie gminy Budzów są bardzo „młode”, dodatkowo nie ma wyraźnego patrona gminy.

3. Od IV ćwierci XVIII wieku do końca lat dwudziestych XX wieku każde sołectwo gminy używało swoich znaków napieczętnych. Udało się ustalić wizerunki trzech z nich:

- a) **Budzów**: pieczęć o średnicy 26 mm pochodzi z roku 1838 i 1840, znak napieczętny w postaci skaczącego jelenia a w otoku napis: „WIES BUDZOW KAMERAL N 20” (Rys. 1). Rekonstrukcja herbu (Rys. 2)
- b) **Bieńkówka**: pieczęć o średnicy 26 mm pochodzi z roku 1856, w polu pieczęci kroczący jeleni a w otoku napis: „WIES BIENKOWKA”
- c) **Jachówka**: pieczęć o średnicy ok. 32 mm najprawdopodobniej pochodzi z początku XIX wieku, w polu pieczęci stojący jeleni, w otoku napis „WIES JACHOWKA N 80”.

Rys. 1

Rys. 2

- 4. - Ze względu na fakt, że wszystkie wioski obecnej gminy od średniowiecza do roku 1774 należały do dóbr królewskich, to na jej terenie nie występowała własność rycerska (szlachecka).
- 5. W gminie Budzów charakterystycznej symboliki z zakresu folkloru i kultury budzowskiej.
- 6. Charakterystyczną cechą krajoznawczo-przyrodniczą gminy Budzów są szczyty Beskidu Makowskiego.

6. Herb, flaga, baner i pieczęć gminy Budzów — propozycje tematyczne

Optymalny kształt tarczy herbowej to tzw. tarcza hiszpańska a na niej:

- 1. Znak napieczętny z gminnej pieczęci Budzowa pochodzącej z roku 1848 używanej do lat dwudziestych XX wieku.

Wniosek: do projektu herbu gminy przenieść wizerunek: w polu czerwonym lub błękitnym skaczącego jelenia złotego w prawo (zob. Rys. 1).

2. Znak napieczętny z gminnej pieczęci Jachówki i Bieńkówki pochodzącej z 2 połowy XIX używanej do lat dwudziestych XX wieku — kroczący jelen.

Wniosek: do projektu herbu gminy przenieść wizerunek: w polu czerwonym lub błękitnym kroczący złoty jelen w prawo (zob. Rys. 2).

3. Gmina Budzów leży w dolinach między wzniesieniami Beskidu Makowskiego (Średniego).

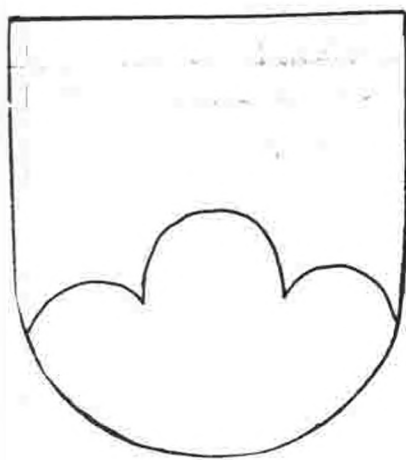
Wniosek: do projektu herbu gminy przenieść wizerunek: pagórek lub trójwzgórze srebrne lub złote (Rys. 3).

4. Wszystkie wioski obecnej gminy Budzów od 1369 do 1774 roku należały do królewskiego starostwa lanckorońskiego.

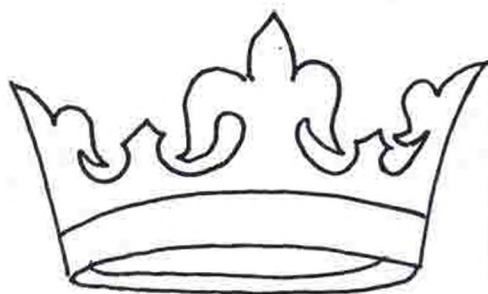
Wniosek: do projektu herbu gminy przenieść wizerunek: złota, otwarta korona królewska tzw. kazimierzowska (Rys. 4). Identyczna złota korona znajduje się w herbie d. miasta Lanckorona.

5. Ponad 40% powierzchni gminy pokryte jest lasami. Od średniowiecza do XX wieku ludność ziemi budzowskiej trudniła się wytwarzaniem gontów.

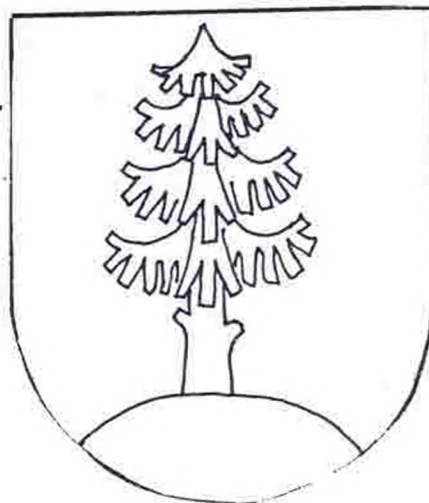
Wniosek: do projektu herbu gminy przenieść wizerunek: drzewo świerkowe złote lub srebrne (Rys. 5).

Rys. 3

Rys. 4

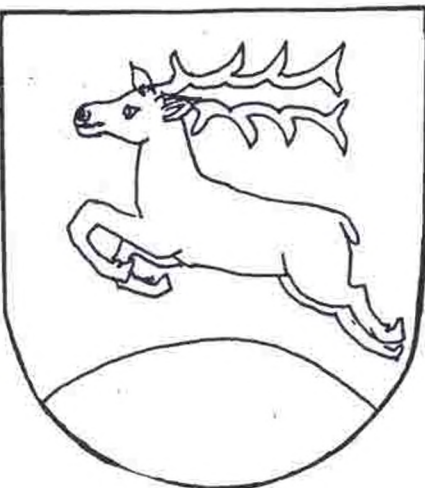
Rys. 5

Najodpowiedniejszą barwą tarczy herbowej wydaje się czerwień. Jest to bezpośrednie nawiązanie do barw wojewódzkich i powiatowych i barwy królewskiej. Barwa alternatywna to błękit.

7. Wstępne szkice projektów herbu gminy Budzów

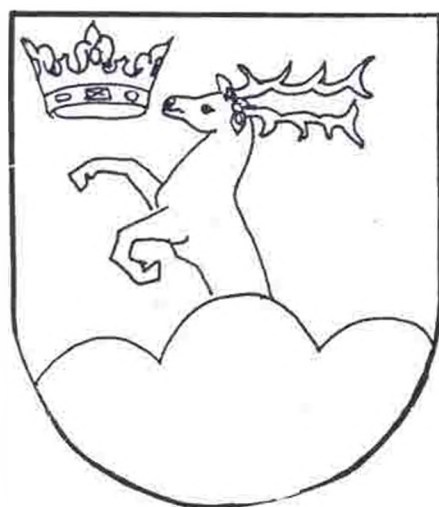
Rys. 6

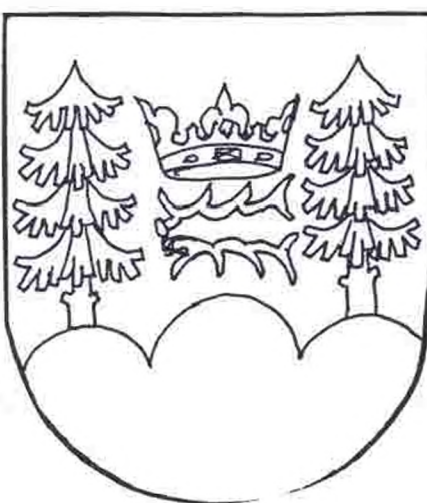
Rys. 7

Rys. 8

Rys. 9

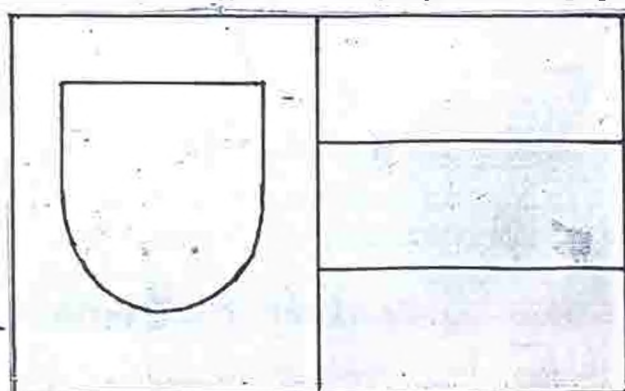

Rys. 10

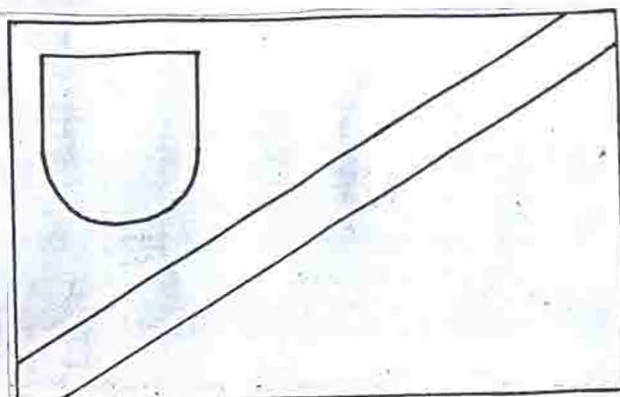

Rys. 11

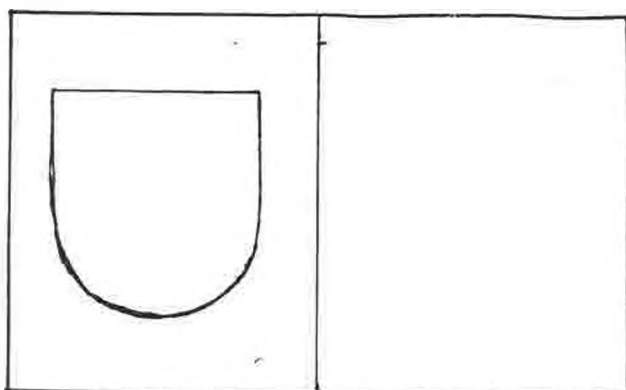
8. Wstępne szkice projektów flagi gminy Budzów

Rys. 12

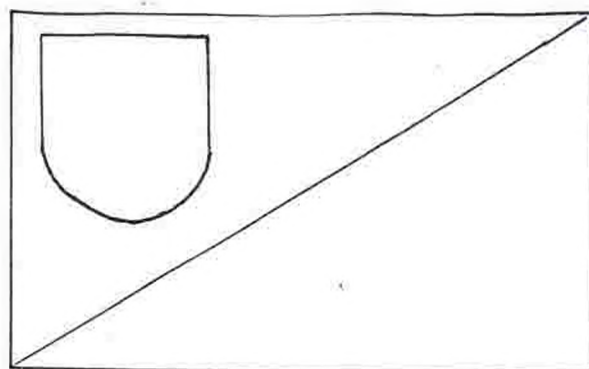

Rys. 13

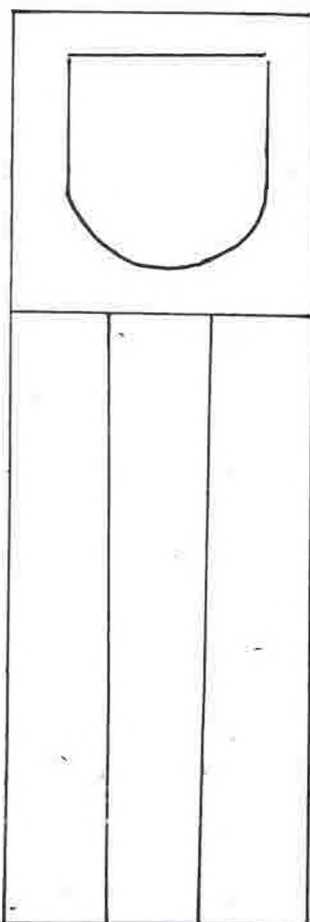
Rys. 14

5:8

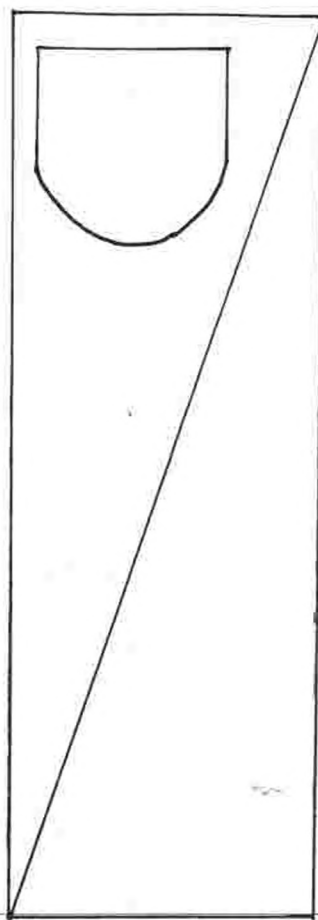
Rys. 15

6:8

Rys. 16

4:4

Rys. 17

4:4

Użyte w projektach herbu, flagi i baneru gminy Budzów barwy mają znaczenie symboliczne. Z barwami tymi należy wiązać (obok symboliki chrześcijańskiej) inne znaczenia, m.in.: cnoty i cechy charakteru, ciała niebieskie, kamienie szlachetne, metale i żywioły:

1. **Złoto (żółcień)** symbolizuje Boski majestat, objawienie Ducha Świętego, glorię zmartwychwstania, szlachetność, wspaniałomyślność, życzliwość, Słońce, topaz, złoto i światło.

2. **Srebro (biel)** to symbol czystości, uczciwości i lojalności oraz pokory, a także Księżycy, perły, srebra, wody i pokoju.

3. **Czerwień** to barwa krwi Odkupiciela, symbol Syna Bożego oraz Boskiego pomazańca (króla). Oznacza też miłość, dzielność, poświęcenie i żarliwość. Jest barwą Marsa, rubinu, ognia i wojny.

4. **Błękit** jest barwą Matki Bożej, nieba, wiary, prawdy, lojalności, wierności, stałości, Wenus, szafiru, miedzi i powietrza.

5. **Zieleń** symbolizuje sprawiedliwych i wybranych, nowe życie, nadzieję, żywotność, obfitość, zdrowie i piękno. Jest barwą Merkurego, szmaragdu i rtęci.

6. **Purpura (fiolet)** jest barwą Zbawiciela, Boga Ojca, symbolem męczeństwa i pokuty, dobroci, hojności, mądrości, dumy i umiarkowania. Przypisuje się ją Jowiszowi, ametystowi, cynie i chmurom.

7. **Czerń** to symbol śmierci, żałoby, smutku, piekła, nocy, ołowiu i Ziemi.

8. Rzadko lub bardzo rzadko stosowane w heraldyce i weksylologii, barwy pomocnicze — **barwy naturalne**: brąz, oranż (pomarańczowy), popielaty (szary) oraz kolor cielisty (barwa ciała), nie posiadają uniwersalnej symboliki.

Włodzimierz Chorążki

Bibliografia:

1. Arnold Stanisław, Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej (w. XII—XIII), [w:] Prace Komisji dla Atlasu Historycznego Polski, z. 1-2, Kraków 1927.
2. Buczek Kazimierz, Z badań nad strukturą terytorialną Polski wczesnośredniowiecznej [w:] Studia Historyczne t. 13, 1970.
3. Buczek Kazimierz, Ziemie polskie przed tysiącem lat, Wrocław 1960.
4. Długosz Joannis, Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis, t. 1 —3, Kraków 1864.
5. Drelicharz Wojciech, Piech Zenon [pod. red.], Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy, Kraków 2000.
6. Dudziński Paweł, Alfabet heraldyczny, Warszawa 1997.
7. Falinowska-Gradowska Alina, Lustracja województwa krakowskiego 1765, Warszawa — Kraków 1973.
8. Gail Tadeusz, Polskie rody szlacheckie i ich herby, Białystok 2000.
9. Godło i barwa Polski Samorządowej, Warszawa 1998.
10. Górczyński Sławomir, Kochanowski Jerzy, Herby szlachty polskiej, Warszawa 1990.
11. Gromnicki Tadeusz, Świętopietrze w Polsce, Kraków 1908.
12. Gumowski Marian, Herby i Pieczęcie wsi województwa krakowskiego, [w:] Małopolskie Studia Historyczne, Kraków 1970.
13. Inglot Stefan [pod. red.], Rejestr poborowy województwa krakowskiego w roku 1629, Wrocław 1956.
14. Inglot Stefan, Rejestr poborowy województwa krakowskiego z roku 1680, Wrocław 1959.
15. Kulikowski Andrzej, Heraldyka szlachecka, Warszawa 1990.
16. Leszczyńska-Skrętowa Zofia, Księga dochodów beneficjów diecezji krakowskiej z roku 1529, Wrocław-Warszawa-Kraków 1968.

17. Ładogórski Tadeusz, *Studia nad zaludnieniem Polski XIV wieku*, Wrocław 1958.
18. Małecki Jan, *Lustracja dóbr królewskich XVI-XVIII wieku, Lustracja województwa krakowskiego 1564 cz. I — II*, Warszawa 1962 — 1964.
19. Michta Jerzy, *Heraldyka samorządowa województwa świętokrzyskiego i jej symbolika*, Kielce 2000.
20. Ostrowski J., *Tablice odmian herbowych Chrońskiego*, Warszawa 1909.
21. Ostrowski J., *Księga herbowa rodów polskich*, Warszawa 1897 — 1906, t. 1 — 2.
22. Paprocki Bartosz, *Herby rycerstwa polskiego*, wyd. K.J. Turowski, Kraków 1858.
23. Pawiński Adolf, *Polska w XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym: Małopolska t. 3*, Warszawa 1886.
24. Piekosiński Franciszek, *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, t. 1-2, Kraków 1886.
25. Piekosiński Franciszek, *Rycerstwo polskie wieków średnich*, t. 1-3, Kraków 1896-1901.
26. Relacje o stanie diecezji krakowskiej 1615 — 1765; w: *Materiały do dziejów Kościoła w Polsce*, Lublin 1978, s. 200.
27. Rospond Stanisław, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984.
28. Seroka Henryk, *Herby miast małopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2002.
29. Sikora Franciszek [pod. red.], *Słownik historyczno-geograficzny województwa krakowskiego w średniowieczu*, cz. I — III, Kraków 1985 — 2003.
30. Sobczak Jerzy, *Święci i ich symbole*, Poznań 2000.
31. Sulimierski F., Chlebowski B., Walewski W. [pod. red.], *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, Warszawa 1880-1902, t. 1-15.
32. Szymański Józef, *Herbarz średniowiecznego rycerstwa polskiego*, Warszawa 1993.
33. Szymański Józef, *Herbarz rycerstwa polskiego z XVI wieku*, Warszawa 2001.
34. Szymański Józef, *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa 2002.
35. Wyrozumska Bożena, *Drogi ziemi krakowskiej do końca XVI wieku*, Wrocław 1977.
36. Zinkow Julian, *Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony*, Kalwaria Zebrzydowska 2000.
37. Znamierowski Alfred, *Insignia, symbole i herby polskie*, Warszawa 2000.